

Tarih Dergisi

Turkish Journal of History

Araştırma Makalesi | Research Article

 Açık Erişim | Open Access

Kırım Hanlığında Mirza Aristokrasinin Servet Yapısı ve Sosyal Profili: Tereke Kayıtlarına Dayalı Nicel Bir Analiz

The Wealth Structure and Social Profile of the Mirza Aristocracy in the Crimean Khanate: A Quantitative Analysis Based on Estate Records

Fehmi Yılmaz¹

¹ Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Göztepe Kampüsü Kadıköy-İstanbul

Öz

Bu çalışma, 17. ve 18. yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nda Mirza aristokrasinin servet yapısı ve sosyal profilini tereke kayıtlarına dayalı nicel bir analizle incelemektedir. "Amîrzâde" kökenli Mirza unvanı, Kırım'da hanedan dışı soylu Tatar ailelerini tanımlamakta ve bu sınıf, Hanlığın askerî-idarî yapısının temelini oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 1648-1753 yıllarına ait 200 tereke kaydı değerlendirilmiştir; Mirzaların demografik özellikleri, ekonomik bileşenleri, servet transfer mekanizmaları ve enflasyon karşısındaki konumları analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, Mirza aristokrasinin ataerkil ve endogamik bir aile yapısına sahip olduğunu, üyelerinin büyük ölçüde tek eşli ve 2-4 çocuklu çekirdek ailelerden oluştuğunu göstermektedir. Yerleşim bakımından Mirzalar, çoğunlukla kendi köylerinde yerel güç odağı oluşturmuş, bu durum Kırım toprak düzeninde desantralize bir feodal yapının varlığını ortaya koymuştur. Servet bileşimi açısından Mirzaların zenginliği yalnızca toprak gelirine değil, köle emeği, ticari mülkler ve lüks tüketim mallarına da dayanmaktadır. 1640-1760 dönemi Kırım fiyat endeksine göre, hanlığın ekonomisinde ciddi bir enflasyonist sürecin yaşandığını göstermekte; nominal servet artışlarına karşın Mirzaların reel alım gücü gerilemiştir. Bu dönemde Mirzalar, servetlerini arazi, köle ve ticari mallar gibi enflasyona dayanıklı unsurlarda tutarak ekonomik konumlarını korumaya çalışmıştır. Sonuç olarak Mirza aristokrasisi, klasik feodal özelliklerini sürdürmekle birlikte, 18. yüzyıl itibarıyla ticari ilişkiler ve piyasa dinamikleriyle bütünleşen karma bir ekonomik kimlik geliştirmiştir. Bu durum, Kırım Hanlığı'nda feodalizmden proto-kapitalist bir ekonomik yapıya geçişin erken göstergelerini ortaya koymaktadır.

Abstract

This study examines the wealth structure and social profile of the Mirza aristocracy in the Crimean Khanate during the 17th and 18th centuries through a quantitative analysis based on estate (tereke/muhallefat) records. The title Mirza, derived from the Persian Amîrzâde, referred in Crimea to noble Tatar families outside the ruling dynasty, who formed the core of the Khanate's military-administrative elite. The research evaluates 200 estate records dated between 1648 and 1753, analyzing the demographic features, economic composition, mechanisms of wealth transfer, and the impact of inflation on the Mirza class. The findings reveal that the Mirza aristocracy possessed a patriarchal and endogamous family structure, typically comprising monogamous nuclear families with 2-4 children. Geographically, most Mirzas established local centers of power in their own villages, indicating a decentralized feudal organization within the Crimean landholding system. In terms of wealth composition, Mirza prosperity was based not only on land revenues but also on slave labour, commercial properties, and luxury consumption goods. According to the Crimean price index for the period 1640-1760, the Khanate's economy experienced severe inflation, which eroded the real purchasing power of the Mirzas despite nominal increases in wealth. During this period, the Mirzas sought to preserve their economic standing by investing in assets resilient to inflation such as land, slaves, and trade goods. In conclusion, while maintaining classical feudal characteristics, the Mirza aristocracy gradually developed a hybrid economic identity integrated with commercial and market dynamics by the 18th century. This evolution reflects the early signs of a transition from feudalism to a proto-capitalist economic structure within the Crimean Khanate.

Anahtar Kelimeler

Kırım Hanlığı • Mirza aristokrasisi • Tereke kayıtları • Kırım fiyat endeksi

“ Atıf | Citation: Yılmaz, Fehmi. "The Wealth Structure and Social Profile of the Mirza Aristocracy in the Crimean Khanate: A Quantitative Analysis Based on Estate Records." *Tarih Dergisi-Turkish Journal of History* Kırım Özel Sayısı (2026): 28-44. <https://doi.org/10.26650/iutd.1807327>

© This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2026. Yılmaz, F.

✉ Sorumlu Yazar | Corresponding author: Fehmi Yılmaz fehmi.yilmaz@marmara.edu.tr

Keywords Crimean Khanate · Mirza aristocracy · Estate records · Crimean price index

Extended Summary

The title “Mirza” originates from the Persian term Amîrzâde, meaning “the son of a bey” or “of noble descent,” and was historically used for dynastic members and aristocrats across the Turkic-Islamic world. Over time, this title evolved into its shortened form, and in the specific context of the Crimean Khanate, it denoted an administrative and aristocratic class that did not belong to the ruling family. Following the sovereign Geray (Giray) dynasty, the Mirzas constituted the most influential stratum, with representatives from prominent clans such as the Şirin, Barın, Argın, and Mangit assuming critical responsibilities in state administration, the military, and diplomacy. This aristocratic elite was characterized not only by political influence but also by significant economic power derived from landownership, the slave trade, and revenue from frontier raids. Aiming to examine the wealth and social structure of this class through quantitative data, this study relies on 200 estate records (tereke/muhallefat) found in the Court Registers of the Crimean Khanate, covering the period between 1648 and 1753. These documents provide a detailed exposition of the Mirzas’ movable and immovable assets, family structures, and economic transformations. An analysis of the demographic profile reveals a structure composed entirely of male individuals with a distinct internal title hierarchy. While 58% of the group utilized only the “Mirza” title, 28% held titles such as “Ağa” and “Bey”, which served as symbols of higher status. Family structure was largely characterized by monogamy (90%), while polygyny was observed in only 10% of cases—typically as a marker of prestige among Mirzas with exceptional wealth. The spouses of Mirzas were generally women of noble descent bearing titles such as “Sultan Bike” and “Sultan”, confirming the prevalence of endogamous marriage patterns. Furthermore, 91% of families had children, with a medium-sized nuclear family of 2–4 children considered the ideal. Regarding settlement, Mirzas exhibited a scattered distribution; in 80% of villages, only a single Mirza family was resident, reflecting a decentralized system of landownership where each household functioned as a local center of power. The composition of Mirza wealth presents a complex character where household goods—comprising carpets, jewelry, and weaponry—constituted the largest share at 28%, underscoring the role of conspicuous consumption in the aristocratic lifestyle. The second-largest category, slaves and concubines (26%), provided both free labor for agricultural production and held substantial commercial value as commodities in the Black Sea slave trade. Interestingly, landownership represented a relatively low share of 12% within the total wealth distribution, while income-generating structural spaces like mills and shops accounted for 18%. Given the steppe geography, livestock—comprising horses, cattle, and sheep—accounted for 10% of Mirza wealth, highlighting their control over rural production. Liquid assets, including cash and receivables, constituted only 6% of total wealth, suggesting that wealth was predominantly stored in physical goods to mitigate the effects of persistent currency devaluation. The distribution of estates reveals that nearly half of the total value (49%) was directed toward debt repayment, suggesting that the aristocracy frequently relied on credit from merchants and artisans to finance expenditures. Additionally, 29% was allocated to widows as dower rights (mehr-i müeccel), while 13% was dedicated to charitable endowments or religious foundations. The 18th century marked a transition from the price stability of the 17th century to acute inflationary pressure, where prices escalated fifteen-fold by the 1760s due to external shocks and currency debasement. This caused a widening gap between nominal and real wealth; for instance, 15 million akçe in 1750 possessed the same real value as 1 million akçe a century earlier. Consequently, many Mirzas shifted wealth into inflation-resistant forms, facilitating the emergence of a “merchant-noble” typology as they increasingly engaged in commercial activities. In conclusion, the Mirza aristocracy was a dynamic class defined by its adaptation to regional economic shifts, where the high reliance on debt and mid-18th-century inflation eroded traditional foundations, shaping the fate of the Khanate alongside political and military conflicts.

Giriş

Mirza unvanı, “bey oğlu” veya “soylu aileden gelen” anlamını taşıyan Farsça kökenli “Amîrzâde” kelimesinden gelir. Zamanla kısalarak “*Mirza*” haline dönüşen bu unvan, Türk-İslam coğrafyasında hanedan üyeleri ve asilzadeler için kullanılmıştır. Bu unvan, Timurlular’da ve Babür İmparatorluğu’nda hükümdar ailesine mensup şehzadeleri, Safevî ve İran hanedanlarında hem soylu aile mensuplarını hem de yüksek devlet görevlilerini ifade etmekteydi. Ayrıca bürokraside çalışanlar ilmiye mensupları da saygınlık göstergesi olarak bu unvanı kullanabilmekteydi. Kırım Hanlığı vasıtasıyla Osmanlı bünyesine giren Tatar aristokratları, bazı beyler, elçiler ve yüksek rütbeli askeri komutanlar için bu unvanın kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Mirzalar, diplomasi, yönetim ve ordu içinde etkili konumlara sahip olup, buldukları toplumlarda hem soyluluğun hem de kültürel birikimin simgesi haline gelmişlerdir.

Kırım Hanlığı’nda *Mirza* unvanı, hanedan üyesi olmayan ancak soylu ailelere mensup yöneticileri ve aristokratları tanımlamak için yaygın biçimde kullanılmıştır. Hanedanı temsil eden Geray hanedanından sonra en nüfuzlu ve aristokratik sınıf olan Mirzalar, Kırım Hanlığı yönetiminde kritik roller üstlenmiş; özellikle *Şirin*, *Barın*, *Argın*, *Kıpçak*, *Mangıt/Mansur/Mansuroğlu*, *Secevüt/Sicivut*, *Kıyat*, *Kurat/Kongrat* gibi önde gelen boyların beyleri (*Karaçı Beyler*)¹ Hanlık Divanı üyesi olarak devlet yönetimine katılmış, kimi zaman han ve *kalgay* seçimlerinde belirleyici rollere sahip olmuşlardır. Ayrıca ordu seferlerinde *beylerbeyi* veya *tümenbaşı* rütbeleriyle komutanlık yapmış, vergi toplama, akın tertipleme ve elçilik gibi idari-malî görevler de üstlenmişlerdir. Bazı zamanlar han otoritesine karşı bağımsız hareket veya isyan eden feodal beyler konumuna da geldikleri görülmüştür. Bu yönleriyle *Mirza* sınıfı, Kırım Hanlığı’nın askerî, idarî ve aristokratik yapısının belkemiğini oluşturmuştur.²

Kırım Hanlığı’nda Mirzalar, yalnızca siyasi nüfuzlarıyla değil, iktisadi güçleriyle de dikkat çekmişlerdir. Mevcut literatürde, hanlık döneminde toprağın hanedan üyeleri ve *Mirza* aileleri arasında paylaştırıldığı; tahsis edilen bu arazilerden vergi toplayıp karşılığında askerî hizmete yükümlü tutuldukları, toprak gelirlerine ilaveten köle ticareti, sınır akınlarından elde edilen ganimetler ve bölgesel ticaret yollarının denetiminden elde ettikleri kazançların önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır.³

¹Mária Ivanics, “The Number of Karaçı Beys in the Crimean Khanate”, *Mongols, Tatars, and Turks in the Persianate World Essays in Honor of István Vásáry*, ed. Ferenc Csirkés-Benedek Peri, Leiden 2025, s. 124-164 (The Number of Karaçı Beys). Ivanics, çalışmada Cengiz Han ile onu iktidara taşıyan bozkır kabile aristokrasisi arasındaki iktidar paylaşımından hareketle, Altın Orda’nın mirasçısı olarak 15. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan Kırım Hanlığı’nda hanın mutlak bir otoriteye sahip olmadığını, siyasal iktidarı 1783 yılındaki Rus ilhakına kadar siyasi nüfuzlarını koruyan güçlü kabile liderleri olan *Karaçı Beyleri* ile paylaştığını belirtmektedir. Yazar, Karaçı Beyleri kurumunun bilim dünyasında ilk kez Velyaminov-Zernov tarafından Kasım Hanlığı üzerine yapılan çalışmada tanımlandığını; sonrasında Laşkov’un Kırım Tatar toprak mülkiyeti hakkındaki makalelerinde bu yapıyı incelediğini belirtmektedir. Togan’ın İbn Fadlan seyahatnamesi edisyonunda konuya temas ettiğini, Manz’ın Kırım Hanlığı’nın Moskova ve Litvanya ile diplomatik ilişkilerini temel alarak kabile aristokrasisinin gruplarını belirlemeye çalıştığını, İnalıcık’ın ise Sahib Giray’ın Kroniği aracılığıyla bu sınıfın hanlık idaresindeki rolünü ele aldığını vurgulamaktadır. Literatürde Karaçı Beylerinin sayısının genellikle dört olduğu kabul edilmekle birlikte, Ivanics, kaynaklarda bu sayının üç ile sekiz arasında değiştiğini ifade etmektedir. Konuyla ilgili ilk sistematik araştırmanın Uli Shamiloglu tarafından 17 farklı kaynak üzerinden yürütüldüğünü, kendisinin ise Shamiloglu ve onu izleyen araştırmalara ek olarak 55 farklı kaynaktan yararlanarak daha kapsamlı bir değerlendirme yaptığını belirtmektedir. Moğolca-Türkçe kökenli *karaçu/karaçı* kelimesinin etimolojisine de değinen yazar, terimin başlangıçta “sıradan insanlar, tebaalar” anlamına geldiğini; daha geniş bağlamda “Cengiz soyundan gelmeyen herkes”i ifade ettiğini aktarmaktadır. Ancak Srynnikova’nın Moğol kaynaklarına dayanarak yaptığı yeni çalışmasına göre bu anlamın sonradan gelişmiş olabileceğini, Moğol İmparatorluğu döneminde kelimenin en alt tabakayı değil, “hükümdarın yanında bulunan, Cengiz kökenli olmayan yüksek rütbeli kişi; bakan, danışman” anlamını taşıdığını belirtmektedir. Ivanics, terimin *karaçu*, *karaçı*, *karaça*, *karapçı* biçimlerinde hem Moğol hem Türk kaynaklarında geçtiğini, ancak “Dört Karaçı Beyliği” kurumunun sadece Altın Orda’nın sağ kanadındaki halef devletlerde görüldüğünü vurgulamaktadır. Çalışmada yazar, Abdulgaffar Kırımı, Seyyid Mehmed Rızâ, İbn Fadlan, Reşidüddin, Evliya Çelebi, Pallas, Peyssonnel, Tott gibi kronik ve seyahatname yazarlarının eserlerinden; ayrıca Osmanlı ve yabancı arşiv belgelerinden yararlanarak Karaçı unvanının geçtiği bağlamları analiz etmekte, Vinogradov, Lashkov, Başer, Kołodziejczyk, Ölmez, Togan gibi araştırmacıların çalışmalarından elde ettiği bulgularla Karaçı Beylerinin görev ve yetkilerini, zamanla ortadan kalkan veya siyasal etkisini yitiren Karaçı ailelerinin ortaya çıkış ve gerileme nedenlerini ayrıntılı biçimde tartışmaktadır. Çalışmanın sonunda ise Karaçıların geçtiği kaynakları karşılaştırmalı bir tablo halinde sunmaktadır.

²Ivanics, “The Number of Karaçı Beys”, s. 124-164; Mária Ivanics, “Die Şirin: Abstammung und Aufstieg einer Sippe in der Steppe.” *The Crimean Khanate between East and West (15th-18th Century)*, ed. Meinolf Arens-Denise Klein, Wiesbaden 2012, s. 27-44; Halil İnalıcık, “The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I.” *Harvard Ukrainian Studies* III/4-1 (1979-1980), s. 445-466 (The Khan and the Tribal Aristocracy); Halil İnalıcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Cambridge 1995; Derya Derin Paşaoğlu, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilçileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIII (2013), 147-190; Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım’dan Kalan Miras Hansaray*, İstanbul 2005, s. 3-39; Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hanedanının Osmanlı Devleti’ndeki Hikayesi*, İstanbul 2022, s. 25-115.

³Alan W. Fisher, *Kırım Tatarları*, İstanbul 2009, s. 13-60; F. F. Laşkov, *Krımsko-Tatarskago Zemlevladieniya*, Simprepol 1897; İnalıcık, “The Khan and the Tribal Aristocracy”, s. 445-466; Mária Ivanics, “Enslavement, Slave Labour, and the Treatment of Captives in the Crimean Khanate”, ed. Géza Dávid-Pál Fodor, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden 2007, s. 193-219; Zübeyde Güneş Yağcı, “Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. Volodimir Melnik-Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk-Muhammed Bilal Çelik, İstanbul 2015, s. 393-407.

Bütün bu unsurlar, Mirza aristokrat sınıfının iktisadi temelini klasik feodal mülkiyet ile ticari sermaye birikiminin bir bileşimi olduğunu düşündürmektedir. Ancak bugüne kadar Mirzaların ekonomik yapısı ve servet kompozisyonu üzerine ayrıntılı nicel analizler yapılmamıştır. Bu makale, Kırım Hanlığı'nda Mirza sınıfının servet ve sosyal yapısını, 17. ve 18. yüzyıllara ait tereke kayıtlarına dayanarak incelemeyi hedeflemektedir. Böylece Mirzaların sahip olduğu servetin bileşenleri, aile yapıları ve servet transfer mekanizmaları ortaya konulacak; 17. yüzyıl ortasından 18. yüzyıl ortasına uzanan bir asırlık süreçte bu aristokrat sınıfın iktisadi ve toplumsal pozisyonunda meydana gelen değişimler ana hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın temel kaynağını, Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri'nde bulunan *tereke (muhallefat)* kayıtları oluşturmaktadır. Tereke kayıtları, bir kişinin ölümü sonrasında geride bıraktığı mal varlığının tamamının ve bundan yapılan tahsisat ve ödemeler ile miras taksiminin ayrıntılı dökümünü içeren belgelerdir.⁴ Bu çalışmada Kırım Hanlığı'nda Mirza unvanlı veya Mirza ailelerine mensup kişilere ait 200 adet tereke kaydı tespit edilerek incelenmiştir.⁵ Bu kayıtlar, 1648 ile 1753 yılları arasına yayılmakta olup toplam 73 farklı yılın verilerini içermektedir. Dolayısıyla yaklaşık bir asırlık dönemde, ortalama olarak her yıl Mirza sınıfına mensup üç ferden ölümü kadı sicillerine yansımıştır. Kimi yıllarda ölenlere ait tereke bulunurken veya sayısı yüksek iken, bazı yıllarda hiç kayıt bulunmamaktadır. Bu düzensizliğin temel sebebi, Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri'nin sayıca küçük bir kısmının günümüze ulaşabilmesidir.⁶

İncelenen tereke kayıtları, her bir Mirza'nın ölümünde geride bıraktığı taşınır (*menkul*) ve taşınmaz (*gayrimenkul*) varlıkları ayrıntılı şekilde listelemektedir. Bu bilgiler arasında ölen kişinin ve eşinin/eşlerinin adı ve unvanı, varsa çocuklarının sayısı ve cinsiyetleri, bırakılan menkul ve gayrimenkul servet kalemleri ve *akçe* cinsinden parasal değerleri bulunmaktadır. Ayrıca tereke toplamından düşülen defin masrafları, vergi ve harçlar (*resm-i kısmet*, *resm-i kadı*), dul eşe ödenmesi gereken *mehr-i müeccel*, varsa borç ödemeleri ve vasiyet edilen bağışlar gibi giderler ile kalan servetin ayrıntılı taksim bilgilerini içermektedir. Özetle tereke kayıtları, bir Mirza ailesinin hem ekonomik birikimini hem de ölüm sonrasındaki servet dağılımını gösteren zengin veriler sunmaktadır.

Toplanan veriler, sayısallaştırılarak çeşitli istatistiksel analizler yapılmıştır. İlk olarak Mirza grubunun demografik profili (cinsiyet, evlilik yapısı, çocuk sayıları, yerleşim yerleri) incelenmiş; ardından servet bileşenleri ve kompozisyonu analiz edilmiştir. Servet kalemleri temelde menkul ve gayrimenkul olmak üzere iki, toplamda ise yedi ana kategoriye ayrılarak (gayrimenkul, hayvan, nakit, alacak, köle-cariye, tarımsal ürün/emtia, ev eşyası/silah) her birinin toplam servet içindeki payı hesaplanmıştır. Mirzaların tereke kayıtlarındaki gider kalemleri (borç ödemeleri, mehir, vasiyet/bağış, vergi, defin masrafları) ayrı bir analiz başlığı olarak ele alınmıştır. Son olarak, 18. yüzyıl ortasında Kırım ekonomisinde gözlenen enflasyonist süreç de dikkate alınarak nominal servet değerlerinin reel karşılığı değerlendirilmiştir. Bu amaçla incelenen dönem için oluşturulan "Kırım Gıda Fiyat Endeksi"⁷ ile Mirzaların akçe cinsinden servet dağılımı karşılaştırılmıştır. Nominal değerlerdeki artışın reel satın alma gücüne etkisi, enflasyon düzeltmeleriyle analiz edilmiştir. Bulgular tablolar ve grafikler eşliğinde sunulmuş; her bir veri grubunun tarihsel bağlam içindeki yorumu yapılmıştır.

⁴Terekeler hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Fatih Bozkurt, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XI (2013), 193-229.

⁵Bu çalışmada kullanılan tereke kayıtları, elimizde kopyası bulunan altmış cilt Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri'nden tespit edilmiştir. Künyeleri şunlardır: Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, Rusya Milli Kütüphanesi El yazmalar Bölümü (ORRN) Fond 917, No: 1/0-90; 3/49; 10/90; 13/51, 13/79; 14/27, 14/30, 14/47, 14/140; 20/13, 20/21, 20/27, 20/34, 20/43, 20/46, 20/56, 20/67, 20/69, 20/83, 20/92; 21/25, 21/56, 21/65, 21/80, 21/93; 22/5, 22/58, 22/63, 22/64, 22/66, 22/69; 23/5, 23/10, 23/24, 23/42, 23/52, 23/64, 23/68, 23/89, 23/115, 23/145, 23/195, 23/198, 23/204, 23/213, 23/217, 23/220, 23/239; 26/15, 26/18, 26/42, 26/43, 26/63, 26/77, 26/80, 26/84; 27/17, 27/26, 27/29, 27/58, 27/63, 27/66, 27/70; 29/13, 29/56; 30/65, 30/71; 32/6, 32/41, 32/46; 34/47, 34/52, 34/80, 34/108, 34/115; 35/6, 35/19, 35/20, 35/51; 37/27, 37/33; 38/4; 44/12, 44/17, 44/19, 44/22, 44/35; 45/17, 45/26, 45/28, 45/29, 45/31, 45/39, 45/52; 48/28, 48/58, 48/108, 48/115; 49/38, 49/43, 49/61, 49/62, 49/68; 51/27, 51/44; 54/7, 54/8, 54/12, 54/17, 54/19, 54/20, 54/24, 54/28, 54/29, 54/32, 54/34, 54/38, 54/47, 54/50, 54/66, 54/68, 54/70, 54/71, 54/78, 54/82, 54/83; 55/20, 55/29, 55/32, 55/38, 55/42, 55/53, 55/65, 55/66, 55/67, 55/72, 55/93; 56/29, 56/46, 56/60, 56/85, 56/96; 57/12; 58/3, 58/7, 58/23, 58/37, 58/64, 58/79, 58/87; 59; 61/28, 61/31, 61/55, 61/56; 64/12, 64/22, 64/26; 66/47; 68/6, 68/7, 68/9, 68/12, 68/19, 68/21, 68/26, 68/27, 68/28, 68/32, 68/33, 68/38, 68/43; 71/3, 71/15, 71/26, 71/47, 71/50, 71/53, 71/59, 71/60, 71/62, 71/66. Ayrıca elimizde bulunmayan ve St. Petersburg Milli Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü'nde yer alan diğer ciltlerdeki Mirza terekeleri de yakın zamanda tarafımızdan belirlenmiş olmakla birlikte, bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Söz konusu verilen tamamı daha kapsamlı bir araştırmada yayınlanacaktır.

⁶Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Fehmi Yılmaz-Ahmet Cihan-Özlem Deniz Yılmaz, *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, Ankara 2021.

⁷Bu fiyat endeksi, 121 cilt Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri'nde bulunan narh kayıtlarından elde edilmiştir. Burada sadece grafiği sunulan söz konusu endeksin ayrıntılı biçimi daha kapsamlı bir çalışmada yakında yayınlanacaktır.

1. Nüfus ve Sosyal Yapı

İncelenen tereke kayıtlarına göre Mirza grubunun demografik profili tamamen erkek bireylerden oluşmaktadır. Mirza kadınlarına ait tereke kayıtları ayrı bir çalışmada incelenmek üzere bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu nedenle veriler, Mirza aristokrasisinin ataerkil aile yapısını yansıtmaktadır.

Unvan Dağılımı: Mirza unvanlı grubun kendi içindeki unvan hiyerarşisi dikkat çekicidir. Kayıtlarda geçen unvanlar incelendiğinde Mirzaların %58'inin sadece "Mirza" unvanını taşımaktadırlar. Bu unvanın yanında %17'si "Ağa", %11'i "Bey", %8 "Şah Mirza", %3 "Şah", %2 "Şah Bey" sıfatı aldığı görülmektedir. Sadece %1'i "Geray Mirza" unvanına sahiptir. Bu dağılım, Mirza tabakasında sadece "Mirza" unvanını kullananların açık ara baskın olduğunu ve Kırım toplumsal hiyerarşisinde soyluluk ve ekonomik gücün en çok bu unvanla özdeşleştiğini göstermektedir denilebilir. Mirza unvanı yanında kullanılan Ağa ve Bey unvanlarının toplamda %28 gibi hatırı sayılır bir paya sahip olması, bu unvanları taşıyan kişilerin bu sınıf içinde yer alan daha seçkin Mirzalar olduğunu düşündürmektedir. "Şah", "Şah Mirza", "Şah Bey" unvanları (%11) ise bazı Mirzaların hanedan bağlantılı veya dinî-soylu kökenlere vurgu yaparak farklılaştığını gösteriyor olabilir. Nadiren görülen "Geray Mirza" unvanı ise geleneksel hanedanî kimlik iddiasını yansıtan istisnai örnektir ve sadece %1 oranında olması, doğrudan Han soyundan gelen Mirzaların tereke kayıtlarında nadiren görüldüğünü, servetlerinin resmî kayıtlara daha az yansıdığını göstermektedir. Genel olarak unvan dağılımı, Kırım Hanlığı'nda aristokratik ve hiyerarşik bir toplumsal düzenin sürdüğünü ortaya koymaktadır.

Evlilik Yapısı ve Eş Sayıları: Mirza ailelerinin evlilik ve hane yapısı büyük ölçüde tek eşliliğe dayanmaktadır. Tereke sahiplerinin eş sayılarına bakıldığında, kayıtların %90'ında Mirza'nın tek eşi olduğu görülmektedir. %9 oranında iki eşi (poligini) örnek mevcut iken, yalnızca %1 oranında üç eşi tespit edilmiştir. Bu dağılım, 17.-18. yüzyıl Kırım Tatar toplumunda tek eşliliğin genel kabul gören norm olduğunu, çok eşliliğin ise oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Tek eşliliğin bu kadar yüksek oranda olması, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının ve İslam hukukunun etkisiyle, aile kurumunun nispeten sade ve istikrarlı bir biçimde sürdüğünü göstermektedir. Öte yandan iki veya üç eşi Mirzalar genellikle yüksek statülü ve zengin ailelere mensuptur. Bu durum, çok eşliliğin yaygın bir toplumsal normdan ziyade, belli bir servet ve nüfus göstergesi olarak sınırlı çevrelerde benimsendiğini ortaya koymaktadır. Nitekim birden fazla eşi örneklerin önemli bir kısmı hanedan ailesiyle akrabalık bağları olan veya büyük toprak gelirlerine sahip Mirzalar arasından çıkmaktadır. Burada unutulmaması veya göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husus, aynı anda çok eşliliğin ne kadar olduğudur. Bu konunun ayrıca araştırılması ve incelenmesi gerekir. Genel tablo, Kırım Hanlığı'nda aile yapısının büyük ölçüde tek eşlilik üzerine kurulu olduğunu, iktisadi güç ve toplumsal prestij gibi dinamiklerin çok eşlilik uygulamasını nadiren mümkün kıldığını göstermektedir.

Mirza Eşlerinin Statüleri: Mirza sınıfının evliliklerinde eşlerin soyluluk ve hanedan bağlantılarına önem verildiği, kadınların kullandıkları unvan ve sıfatlardan anlaşılmaktadır. Tereke kayıtlarında Mirza eşlerinin taşıdığı unvanlar incelendiğinde %27 oranında "Sultan Bike", %23 "Sultan", %13 "Sultan Hanım", %9 "Sultan-ı Hanî", %8 "Sultan Beyzade", %7 "Sultan Hanzade", %6 "Totay", %3 "Bikeç", %3 "Sultan Hanbike" ve %1 oranında "Sultan Haniş" gibi unvanların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu dağılım, Mirza eşleri arasında "Sultan" sıfatının çeşitli biçimlerde yaygın olduğunu ve bu sıfatın hanedan veya yüksek soylu aile bağlantılarını yansıttığını göstermektedir. Özellikle "Sultan Bike" ve "Sultan" unvanlarının toplamda yarından fazla bir orana sahip olması, Mirzaların büyük bölümünün hanedan veya Mirza sınıfı içinden gelen kadınlarla evlendiğini, yani endogamik bir evlilik eğilimi olduğunu düşündürmektedir. "Sultan Hanım", "Sultan-ı Hanî", "Sultan Beyzade", "Sultan Hanzade" gibi unvanların hatırı sayılır oranlarda olması da Mirzaların genellikle kendi statüsel denklemleriyle evlilik yaptıklarını teyit etmektedir. Daha düşük oranlarda rastlanan "Totay" ve "Bikeç" gibi sıfatlar ise muhtemelen yerel Tatar geleneklerine özgü sıfatlar olup, bu tip unvanlar taşıyan eşlerin daha alt soylu ya da bölgesel asalet mensubu olabileceğini akla getirmektedir. Genel olarak Mirza eşlerinin unvan yapısı, Kırım Hanlığı elitinde evliliklerin büyük oranda hanedan, Mirza ve yerel soylu aileler arasında gerçekleştiğini; kadınların da bu statüyü gösteren sembolik unvanlarla toplumsal hiyerarşide yerlerini aldıklarını göstermektedir. Bu durum, Kırım toplumunda soyluluk, evlilik ve servet ilişkilerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğuna işaret etmektedir.

Çocuk Sahipliği ve Hane Büyüklüğü: Mirza ailelerinin büyük çoğunluğu çocukludur. İncelenen tereke sahiplerinin %91'inin en az bir çocuğu bulunurken, %9'unun hiç çocuğu olmadığı görülmüştür. İlginç şekilde, 1784 yılında Kırım'da gerçekleştirilen Bahçesaray nüfus sayımında da çocuksuz aile oranının %10 civarında olduğu saptanmıştır.⁸ Bu paralellik, 17. ve 18. yüzyıllarda Kırım'da ailelerin yaklaşık %10 kadarının kısırlık, çocuk ölümleri, geç evlilik ve benzeri çeşitli nedenlere bağlı olarak çocuksuz kaldığını ve Mirza sınıfının da bu genel demografik durumdan etkilendiğini göstermektedir. Mirza ailelerinin toplam çocuk sayıları cinsiyet bakımından incelendiğinde, tespit edilen 737 çocuk içinde %53'ünün (391) erkek, %47'sinin (346) kız olduğu görülmüştür. Hane başına çocuk sayısına göre bir dağılım yapıldığında ise Mirza ailelerinin genelde orta büyüklükte çekirdek aileler olduğu anlaşılmaktadır. Ailelerin %20'si üç çocuklu, %18'i iki çocuklu, %12'si dört çocuklu, %10'u altı çocuklu, %8'i tek çocuklu, %8'i beş çocukludur. Daha nadir olarak %5 oranında yedi veya sekiz çocuklu, %3 oranında dokuz çocuklu büyük aileler görülürken; sadece %1 gibi istisnai birkaç aile on veya on bir çocukludur. Bu dağılım, Mirza hanelerinde en yaygın aile büyüklüğünün 2-4 çocuk aralığında olduğunu, dolayısıyla nüfus artışının makul ve dengeli bir seyir izlediğini göstermektedir. İki ve üç çocuklu ailelerin toplamda %38'lik bir paya sahip olması, 17-18. yüzyıl Kırım aristokrasisinde ortalama üç çocuklu bir aile yapısının ideal olduğunu göstermektedir. Buna karşılık beş ve daha fazla çocuklu hanelerin toplam oranı %32'dir ki bu, özellikle ekonomik gücü yüksek bazı Mirza ailelerinde yüksek doğurganlığın devam ettiğini gösterir. Örneğin Çok eşli ve büyük servetli bazı Mirzaların daha kalabalık haneler kurdukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan çocuksuz (%9) ve tek çocuklu (%8) hanelerin toplamda %17'lik bir kesimi oluşturması, temelde erken yaşta ölümler olmak üzere verasetle ilgili tercihli evlat edinmeler veya hanedan içi evlilik stratejileri gibi demografik ve sosyo-kültürel unsurlara bağlanabilir. Genel olarak Mirzaların çocuk sayısı dağılımı, Kırım Hanlığı elit tabakasının nüfus yapısının nispeten dengeli ve sürdürülebilir bir karakter taşıdığını, ancak bazı ailelerde prestij ve güç göstergesi olarak daha fazla sayıda çocuk sahibi olma eğiliminin varlığını koruduğunu göstermektedir.

2. Coğrafi Dağılım ve Yerleşim

Tereke kayıtlarından elde edilen bilgiler, Mirza ailelerinin coğrafi yerleşim paternini de görünür hale getirmektedir. İncelenen 200 terekede %58 oranındaki 115 Mirzanın yaşadığı köy veya yerleşim yeri açıkça kaydedilmiştir. Kalan %42 oranındaki 85 Mirzanın ikametgahı ise belirtilmemiştir. Yer bilgisinin eksik olduğu bu durumlar, söz konusu Mirzaların şehir merkezlerinde yaşadığını akla getirmekle birlikte kesin bir yargıya varmak mümkün gözükmemektedir.

Yaşadığı yer bilgisi olan 115 Mirza toplam 92 farklı köyde ikamet etmektedir. Mirzaların köylere göre dağılımı incelendiğinde çoğunlukla tek bir Mirza ailesinin tek bir köyde yerleşik olduğu görülmektedir. Köylerin Mirza sayısına göre sınıflandırılması şöyledir: Tek Mirza bulunan köyler: 74 köy (%80), İki Mirza bulunan köyler: 12 köy (%13), Üç Mirza bulunan köyler: 6 köy (%7).

Bu dağılım, Mirzaların büyük bir kısmının dağınık bir yerleşim modeli sergilediğini, her bir Mirza ailesinin kendi köyünde yerel güç odağı oluşturduğunu gösterir. Yani Kırım Hanlığı'nda her Mirza ailesinin kendi çiftliği veya köyünde hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Tek Mirza'lı köylerin bu denli yüksek oranda olması (%80), Kırım'daki soylu toprak sahipliği sisteminin desantralize karakterini de ortaya koymaktadır. Her ne kadar Mirzalar, hanlık aristokrasisinin parçası olsa da güçlerini çoğunlukla taşra köylerindeki nüfuzlarından aldıkları söylenebilir.

İki Mirza'nın bir arada bulunduğu 12 köy ise genellikle akrabalık ilişkileri ile açıklanabilir. Bu köylerde iki ayrı Mirza ailesinin bulunması, çoğu zaman bu ailelerin evlilik yoluyla birbirine bağlandığını veya ortak mülkiyet ilişkileri bulunduğunu düşündürür. Benzer şekilde üç Mirza'lı 6 köy, Kırım'da küçük aristokratik kümelenmelerin olduğu yerleşimlerdir. Nehrialma, Borulca, Otar, Sivritaş ve Topaçokrak gibi bazı köylerin bu grupta yer alması, bu bölgelerin tarımsal üretim, hayvancılık veya ticari geçiş yolları bakımından stratejik önemde olduğunu akla getirmektedir. Bu köylerde birden fazla Mirza ailesinin bulunması, buraların adeta taşra aristokrasisinin yerel merkezleri olduğunu gösterir.

⁸Fehmi Yılmaz, "XVII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray", ed.Yücel Öztürk, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, İstanbul 2015, s. 179-216.

Yerleşim yeri kaydedilmeyen %42'lik kesim için iki olasılık belirtilebilir: Bunların bir kısmı Bahçesaray, Gözleve (Kezlev) veya Karasubazar gibi şehir merkezlerinde ikamet eden, bürokratik veya askerî görevler nedeniyle saray çevresinde bulunan Mirzalar olabilir. Bu durumda tereke kayıtlarında köy adı yer almaması normaldir. Diğer bir olasılık, 1736-1739 Rus istilası gibi harp ve istilalar sonucunda mülklerini kaybeden veya göç eden Mirzaların, vefat ettiklerinde belirli bir yerleşimle anılmamış olmasıdır. Nitekim 18. yüzyıl ortasında Kırım'da yaşanan siyasi çalkantılar ve toprak kayıpları, soylu sınıfın yerleşim düzenini de etkilemiş olabilir.

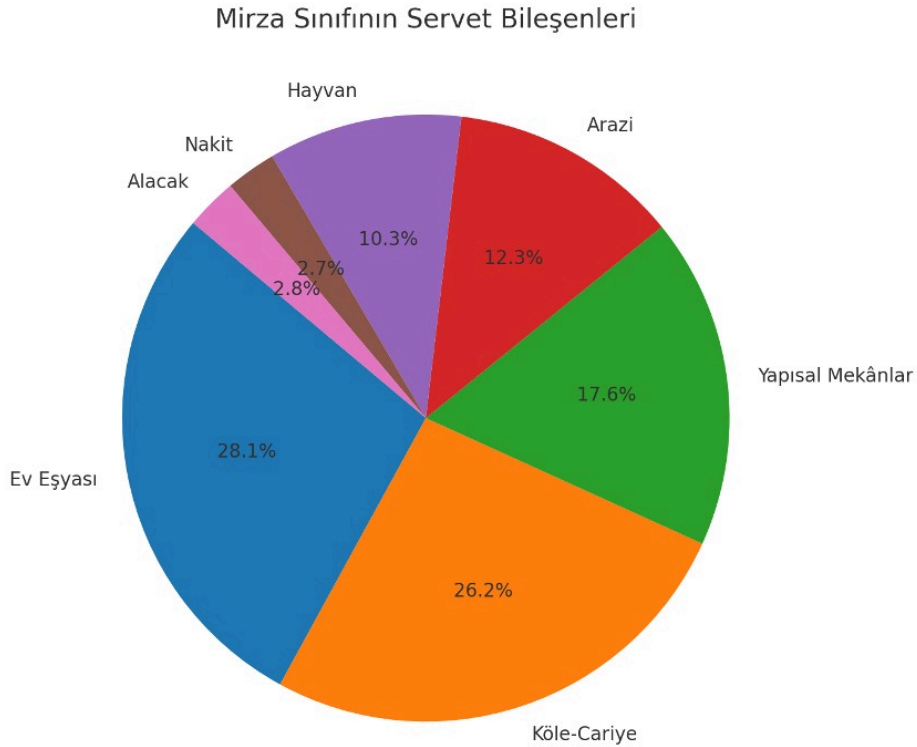
İktisat tarihi açısından Mirzaların coğrafi dağılımı önemli ipuçları sunmaktadır. Toprak mülkiyeti büyük ölçüde ailevi ve yerel temelde örgütlenmiştir. Mirzalar, kendi köylerinde hem üretim ilişkilerinin kontrolünü elinde tutan toprak sahipleri hem de yerel idarenin temsilcileri konumundadırlar. Bu durum, hanlık merkezi ile taşra aristokrasisi arasında bir güç dengesi olduğunu gösterir. Köy ölçeğinde bakıldığında Kırım Hanlığı kırsal ekonomisinin küçük ölçekli feodal mülkler etrafında şekillendiği, her bir Mirza ailesinin kendi bölgesinde ekonomik ve toplumsal hegemonya kurduğu söylenebilir. Birden fazla Mirza barındıran az sayıdaki yerleşim ise, aristokrasinin belirli noktalarda yoğunlaştığını ve buralarda pazar yerleri, kervansaraylar, hamamlar, değirmenler gibi ekonomik aktivitenin daha gelişmiş olabileceğini akla getirmektedir.

3. Mirzaların Servet Bileşimi

Mirza sınıfının ekonomik profilini analiz etmek amacıyla tereke kayıtlarındaki servet kalemleri yedi ana kategoride toplanmıştır: Gayrimenkul (arazi, ev, değirmen vb.), Hayvanlar, zirai ürün ve emtia, ev eşyası ve silahlar, köle ve cariyeler, nakit (para, altın, gümüş) ve alacaklar. Bu kalemlerin toplam değer içindeki payları, Mirza servetlerinin nasıl bir bileşimden oluştuğunu göstermesi açısından çarpıcıdır. Aşağıdaki grafik, Mirzaların servetini oluşturan varlık türlerinin Kırım akçesi cinsinden oranlarını içermektedir:

Grafik 1

Kırım Mirza sınıfının servet bileşenleri (Toplam 104 milyon akçe).

Bu grafikte “Ev Eşyası” dilimi; halı, kıymetli kumaş, gümüş eşya, silah ve at koşum takımları gibi lüks tüketim ve hane tefrişatını içerir. “Köle-Cariye” dilimi, Mirzaların mülkiyetindeki insan unsurunu (köle erkekler ve cariyeye kadınlar) göstermektedir. “Yapısal Mekânlar”; konutlar dışında han, hamam, değirmen, ambar gibi gelir getiren taşınmaz işletmeleri kapsamaktadır. “Arazi” dilimi, tarla ve çiftlik arazilerinin değerini yansıtırken, “Hayvan” dilimi; at, sığır, koyun gibi canlı hayvan varlığının parasal karşılığını vermektedir. “Nakit” ve “Alacak” dilimleri ise Mirzaların parasal varlıklarını (mevcut akçe, para, altın vs. ile borç olarak alacaklı oldukları tutarlar) göstermektedir.

Grafik 1 incelendiğinde Mirza servetlerinin yaklaşık %54’ünün üretim dışı veya sembolik değere sahip kalemlerde (ev eşyası + köle-cariye), %18’inin yapısal gelir kaynaklarında, %12’sinin arazide, %10’unun hayvanlarda ve sadece %6’sının likit varlıklarda (nakit + alacak) olduğu göstermektedir. Bu dağılım, Kırım Hanlığı Mirza aristokrasisinin ekonomik gücünün yalnızca toprak ve tarımsal üretime dayanmadığını, aynı zamanda lüks tüketim, insan emeği mülkiyeti ve yapısal yatırımlar gibi farklı unsurlara yayıldığını göstermektedir.

Ev Eşyası (%28): Mirzaların servetinin en büyük kalemini ev eşyası, ziynet ve silah gibi değerli eşyalar oluşturmaktadır. Bu kategorinin yüksek payı (%28) Mirzaların ekonomik davranışında gösterişçi tüketimin önemli rol oynadığını gösterir. Kıymetli halılar, ipekli kumaşlar, altın-gümüş ev gereçleri, kılıç, ok-yay, tüfek gibi silahlar ile at koşum takımları bu sınıfa girmektedir. Bu eşyalar, doğrudan üretken olmayan ancak statü göstergesi olan servet unsurlarıdır. Mirzalar, toplumsal prestijlerini ve aristokratik yaşam tarzlarını yansıtmak amacıyla bu tür lüks eşyaları biriktirmiştir. Bu durum, Kırım soylu sınıfının servetinin önemli bir kısmının tüketim ve itibar odaklı olduğuna işaret eder. Varlığın bu şekilde maddi nesnelere temsil edilmesi, soyluluğun sembolik ekonomisinin bir parçasıdır.

Köle ve Cariyeler (%26): Mirzaların servet bileşiminde ikinci en büyük pay, köle ve cariyeye mülkiyetine aittir. Servetin dörtte birinden fazlasını oluşturan bu kalem, hem ekonomik hem sosyal açıdan dikkate değerdir. Ekonomik açıdan köleler, Mirza ailelerinin tarım ve hayvancılık işletmelerinde ücretsiz emek gücü olarak çalıştırılmaktaydı. Cariye kadınlar ise hane içi hizmetlerin yanı sıra statü simgesi olarak değerlendiriliyordu. Kırım, 17.-18. yüzyıllarda Karadeniz köle ticaretinin merkezi konumundaydı; özellikle Osmanlı pazarına insan malzemesi sağlayan bir bölgeydi. Bu nedenle Mirzaların elindeki köle ve cariyeler, sadece üretim aracı olmakla kalmayıp, gerektiğinde piyasada alınıp satılabilen birer meta niteliği de taşıyordu. Nitekim bir kölenin 2.000-5.000 akçe civarında alıcı bulabildiği bu dönemde, Mirzaların sahip olduğu onlarca köle ve cariyeye, toplam servet içinde büyük bir ticari sermaye değeri teşkil etmekteydi. Sosyal açıdan bakıldığında ise çok sayıda köle-cariyeye sahip olmak, Mirza sınıfı için sınıfsal bir ayrıcalık ve prestij göstergesi idi. Hane içinde 5-10 köle bulundurmak, bir Mirzanın varlığını ve itibarını vurgulayan bir unsurdur. Dolayısıyla bu kalem, Mirza servetinin hem üretim ve ticaret olarak ekonomik temelde hem de statü ve iktidar olarak toplumsal temelde önemini ortaya koymaktadır.

Yapısal Mekânlar (%18): Mirzaların servetinin yaklaşık beşte biri, gelir getiren yapısal mülklere dayanmaktadır. Bu kategori, Mirzaların yatırım yaptıkları veya miras yoluyla sahip oldukları han, kervansaray, değirmen, dükkân, ambar, hamam gibi yapıları kapsar. Bu tür mülkler, tarımsal üretimin işlenmesi ve ticari faaliyetlerin yürütülmesi için kritik öneme sahipti. Örneğin değirmenler hububatın una dönüştürüldüğü ve köylülerden çekiş hakkı alınan işletmelerdi. Kervansaray ve hanlar ise ticaret yolları üzerinde konaklama ve pazar yerleri işleviyle gelir sağlıyordu. Mirzaların servet portföyünde yapısal mekânların %18 pay alması, taşra aristokrasisinin kent ekonomisine de entegre olduğunu gösterir. Yani Mirzalar, sadece feodal toprak geliriyle yetinmeyip, şehirli bir tüccar gibi işletmelerden kira veya kâr payı elde edebilmekteydi. Bu durumun, Kırım ekonomisinde tarım ile ticaretin birleştiği bir ara formasyona işaret ettiği ileri sürülebilir.

Arazi (%12): Toprak mülkiyeti, klasik feodal toplumlarda zenginliğin en temel göstergesidir. Bu araziler, başta Buğday ve arpa olmak üzere temel tahıl ürünlerinin yetiştirildiği tarlalar, meyve ve sebze yetiştirilen bağ-bahçe ile hayvanların otlatıldığı ve barındığı çayır ve kışlalardır. Ancak Kırım Mirzalarının tereke verilerinde arazinin payı %12 gibi görece düşük bir seviyede kalmıştır. Bu oran, 18. yüzyılda Kırım’da toprak gelirlerinin toplam servet içindeki ağırlığının kısmen azaldığını, servetin diğer varlık türlerine kaydığını düşündürmektedir. Bunun muhtemel birkaç nedeni olmalıdır. İlk

olarak, 18. yüzyılda akçe değerinin düşmesiyle birlikte ziraî ürün fiyatlarının enflasyon karşısında yetersiz kalması, toprak rantının reel değerini düşürmüştür. İkinci olarak, Mirzalar elde ettikleri birikimi sadece toprağa yatırmak yerine, köle, emtia ve yapısal mülklere yönlendirerek servetlerini çeşitlendirmişlerdir. Yine de her Mirza ailesinin mutlaka kendine ait tarım arazileri bulunmakta ve bu topraklar soyluluk göstergesi olmayı sürdürmektedir. Arazinin %12'lik payı, toprağın artık tek başına zenginlik ölçütü olmaktan çıkmaya başladığını, Kırım aristokrasisinin varlık yönetiminde daha karmaşık bir yapıya evrildiğini gösterir.

Hayvan Varlığı (%10): Kırım coğrafyası, bozkır karakteri gereği öteden beri hayvancılığa elverişli bir ekonomiye sahipti. Mirzaların servetlerinin %10'u hayvanlardan (at, sığır, koyun sürüleri) oluşmaktadır. Bu oran, hayvancılığın hem ekonomik hem askerî önemini vurgular. At, Kırım Tatar toplumunda stratejik bir meta idi. Hem süvari kuvvetlerinin belkemiğini oluşturur hem de ticari olarak Osmanlı topraklarına at ihracatı yapılırdı. Koyun ve sığır sürüleri ise temel gıda (et, süt) ve hammadde (yün, deri) kaynağıydı. Mirzaların hayvan varlığı, onların kırsal üretimi kontrol ettiklerini ve yarı-göçebe ekonomik pratikleri sürdürebildiklerini gösterir. %10'luk pay, ilk bakışta küçük görünse de Kırım gibi bir bölgede hayvanların paraya çevrilebilirlik oranının yüksek olması nedeniyle önemli bir servet unsurudur. Ayrıca akınlar sırasında ele geçirilen hayvan sürüleri, ganimetin mühim bir parçasıydı; bu da Mirzaların servet birikiminde ganimet ekonomisinin izlerini yansıtır.

Nakit ve Alacaklar (%6): Mirza terekelerinde nakit para, altın-gümüş ve senetli alacak gibi likit varlıklar toplam servetin sadece %6'sını oluşturmaktadır (nakit %3, alacak %3). Bu düşük oran, Kırım Hanlığı ekonomisinde paranın dolaşımının sınırlı olduğunu, değişimin büyük ölçüde mal üzerinden yürüdüğünü gösterir. Bir diğer ifadeyle, Mirzalar servetlerini akçe biçiminde tutmak yerine mal varlıklarına yatırmayı tercih etmişlerdir. 18. yüzyılda Kırım akçesinin ayarının düşmesi ve sürekli değer kaybetmesi, paranın değer saklama aracı olarak güvenilirliğinin azalmasına, bunun sonucu olarak Mirzaların da ellerindeki nakdi hızla arazi, köle, emtia veya dayanıklı mala dönüştürme yoluna gitmelerinin yolunu açmış olmalıdır. Bununla birlikte alacak kalemlerinin varlığı, Kırım'da yerel kredi ilişkilerinin bulunduğunu veya gelişmeye başladığını da gösterir. Kayıtlardan Mirzaların bazılarının, çevre köylülere veya tüccarlara borç para vererek faiz getirisi elde ettikleri ya da nakit ihtiyaçlarını karşılamak için borçlandıkları açıkça görülmektedir. Nakit ve alacaklardaki %6'lık toplam pay, para ekonomisinin henüz sığ olduğunu ancak proto-bankacılık diyebileceğimiz borç-alacak ilişkilerinin aristokrasi arasında bulunduğunu ortaya koymaktadır.

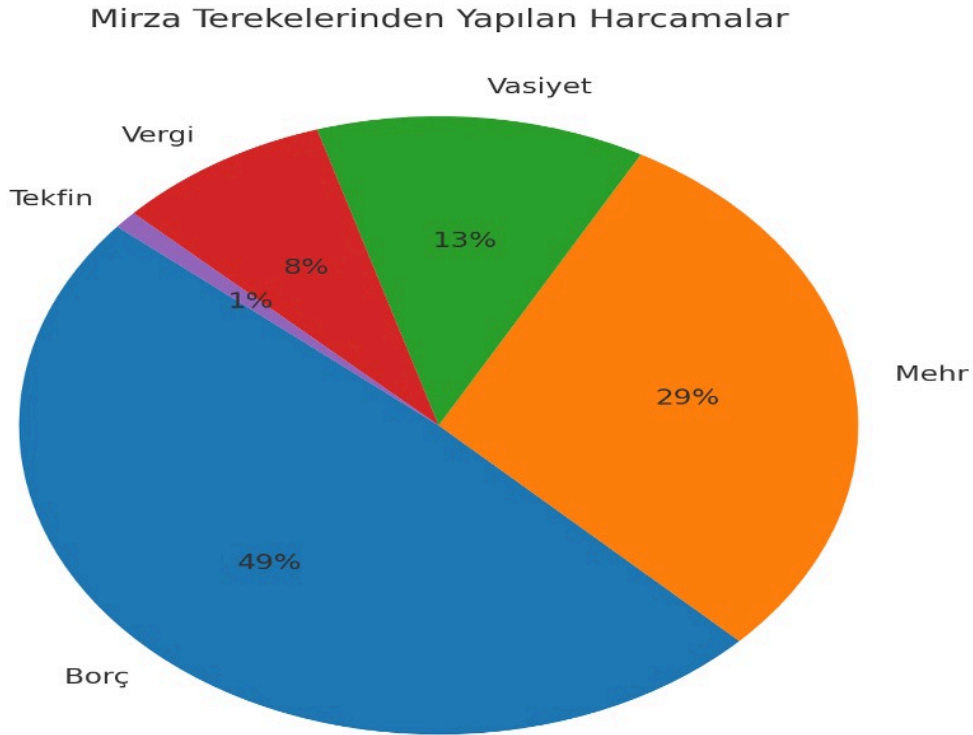
Sonuç olarak Mirza servetlerinin bileşimi, geç feodal ve erken kapitalist öğelerin bir arada bulunduğu bir ekonomik yapıyı yansıttığı söylenebilir. Servetin yarısından fazlasının üretken olmayan (köle emeği hariç) varlıklarda yoğunlaşması, Mirzaların geleneksel aristokratik tüketim alışkanlıklarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını gösterir. Ancak aynı zamanda servetin önemli kısmının ticari meta özelliği taşıyan unsurlarda (köle, emtia, hayvan) olması, piyasa ekonomisine entegrasyonun belirtisidir. Toprak ve hayvan gibi klasik feodal servet unsurları varlığını sürdürmekle birlikte, bunların toplam payının %22 gibi bir seviyede kalması, Kırım'da ekonomik gücün tanımının değişmeye başladığını gösterir. 18. yüzyıla gelindiğinde soyluluk artık sadece toprak genişliğiyle değil, sahip olunan köle sayısı, ticari mal stoku, köydeki ya da kentteki mülklerden elde edilen gelir ve tüketim mallarının zenginliğiyle ölçülür hale gelmiştir. Bu da, Kırım Hanlığı'nda Mirza aristokrasisinin feodal bey kimliğinin yanına girişimci-tüccar özellikler eklemeye başladığını göstermektedir. Bir yandan siyasal ayrıcalıklarını koruyan Mirzalar, diğer yandan ekonomik dönüşüme ayak uydurarak servetlerini çeşitlendirmiş ve enflasyonist risklere karşı kendilerini korumaya çalışmışlardır.

4. Tereke Giderleri ve Servet Transferi

Mirzaların vefatından sonra tereke kayıtlarına yansıyan harcama ve kesinti kalemleri, servetin bir sonraki nesle veya topluma nasıl aktarıldığına dair önemli bilgiler sunmaktadır. İncelenen terekelerde, toplam 23,9 milyon akçelik servet dağılımının aşağıdaki şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

/

Grafik 2*Mirza terekelerinden yapılan harcamaların dağılımı. (Toplam 23,9 milyon akçe)*

Bu grafikte vefat eden Mirzaların mal varlığından öncelikle varsa borçları (%49) tahsil edilmiştir. Ardından şer'î hukuk gereği dul eşine ödenen mehir (%29) ve vasiyet edilmiş hayır işleri (%13) ayrılmıştır. Devlete ödenen vergi ve harçlar (%8) ile defin masrafları (%1) da çıkarıldıktan sonra kalan net miras varisler arasında taksim edilmiştir.

Grafik 2'deki tereke harcama kalemleri gösteriyor ki Mirza sınıfı, ölümün ardından dahi ekonomik ve toplumsal yükümlülükler ile çevrilidir. Bu dağılımın en çarpıcı yönü, tereke değerinin neredeyse yarısının borç ödemelerine gitmesidir. Mirzaların terekelerinin %49'u kadar bir tutarın vefatları anında alacaklılara ödenmiş olması, aristokrat sınıfın ciddi oranda borçlanma ilişkileri içinde olduğunu gösterir. Bu borçların önemli bir kısmı, dönemin zanaatkarları, tüccarları veya diğer soylularına olan şahsi borçlar olabilir. Yüksek borç oranı, Mirzaların elde ettiği gelirlerin çoğu zaman lüks tüketim veya askeri harcamalar için yetmediğini, nakit ihtiyacını karşılamak üzere kredi mekanizmalarına başvurduklarını göstermektedir. Bir bakıma, 18. yüzyıl Kırım ekonomisinde soyluların borç sarmalına girdiği, feodal ayrıcalıklarına rağmen finansal olarak piyasa aktörlerine bağımlı hale geldikleri söylenebilir.

Tereke harcamalarının bir diğer büyük kalemi, dul eşlere ödenen %29 oranındaki *mehr-i müeccel* tutarlarıdır. İslam hukukuna göre kadınların evlilik sırasında kararlaştırılan mehir hakkı, kocalarının ölümü halinde öncelikli olarak tereke malından tahsis edilir. Kırım terekelerinde mirasın yaklaşık üçte birinin mehir ödemelerine ayrılması, kadınların ekonomik haklarını güçlü biçimde kullandıklarını ve şer'î hukukun bu hakkı güvence altına aldığını göstermektedir. Bu durum, Mirza ailelerinde kadınların yalnızca pasif tüketiciler olmayıp, aile servetinin dağılımında özneler olduğuna işaret eder. Mehir sayesinde pek çok Mirza kadını, eşinin ölümünden sonra hatırı sayılır bir serveti mülk edinmiş ve ekonomik olarak güçlenmiş oldukları iddia edilebilir.

Vasiyet ve Hayır İşleri (%13): Mirzalar, servetlerinin bir kısmını vefatları sonrası için vasiyetnâme ile hayır amaçlı dağıtmayı tercih etmişlerdir. Terekelerin %13'ü oranında bir kısmı vakıf kurulması, fakirlere sadaka verilmesi, cami veya tekke gibi dini kurumlara bağışlanması gibi vasiyetler için ayrılmıştır. Bu, Kırım toplumunda vakıf müessesesinin

canlı olduğunu ve Mirzaların manevi itibar kazanmak amacıyla servetlerinin bir bölümünü kamuya geri verdiklerini gösterir. Ayrıca bazı durumlarda erkek evlat bırakmadan ölen Mirzaların mal varlıklarının önemli kısmını vasiyet yoluyla akrabalarına veya damatlarına aktardıkları da görülmektedir. Bu da miras sisteminde esneklik sağlayarak servetin aile içinde tutulmasının göstergesidir.

Vergiler (%8): Osmanlı İmparatorluğunda kadılık kurumu, terekenin tespiti ve taksimi ile bu süreçte gerçekleştirilen işlemler karşılığında terekenin toplam değeri üzerinden *resm-i kısmet* adıyla belirli oranlarda vergi ve harç tahsil etmekteydi.⁹ Bunun miktarı, genellikle %1 ile %2 arasındaydı. Kırım Hanlığına ait tereke kayıtlarında da söz konusu uygulamanın bulunduğu, vergi oranının aynı olduğu görülmektedir. Nitekim Mirza terekelerinden yapılan ihraç kalemleri içerisinde, bu verginin toplamda %8'lik bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Cenaze Masrafları (%1): Tereke kayıtlarında defin ve tekfin için yapılan harcamalar oldukça mütevazıdır. Mirzaların cenaze törenleri İslami usule uygun şekilde yapılmış ve kefen, defin yemeği, kabir masrafı gibi kalemler toplam servetten çok küçük bir pay almıştır. Bu durum, ölüm sonrası gösterişin sınırlı tutulduğunu, belki de toplumsal baskının bu konuda lükse kaçmaya izin vermediğini gösterir. Zira bu oranın düşüklüğü, en zengin Mirzaların bile cenazesinde servetinin binde birlik kısmını harcadığına işaret eder ki bu, ölüm karşısında tevazu ilkesinin uygulandığını düşündürür.

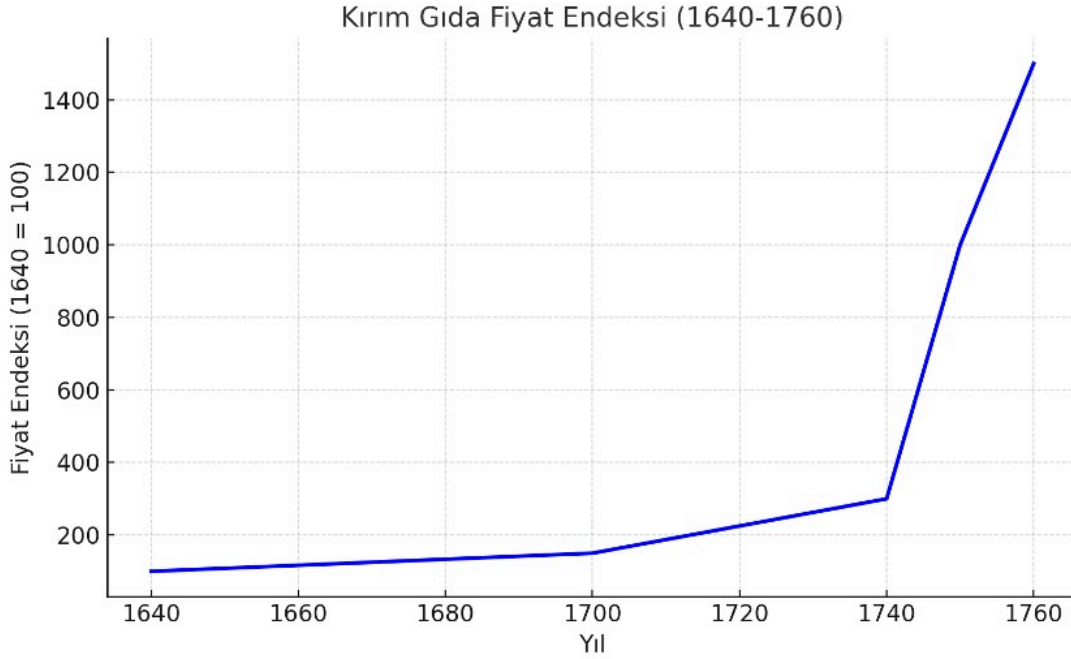
Sonuç olarak Mirza terekelerinin harcama kalıpları, 18. yüzyıl Kırım toplumunun ekonomik ve hukuki dokusunu yansıtmaktadır. Borç ödemelerinin yüksekliği, aristokrasinin dahi piyasa ilişkilerine bağımlı hale geldiğini gösterirken, mehir ve vasiyet ödemelerinin toplamda %42 gibi büyük bir yer tutması, toplumsal ve dini kurumların servet devrindeki belirleyici rolünü vurgular. Bir anlamda Mirzaların ölümü, servetin sadece mirasçılara intikali değil, aynı zamanda toplum içinde yeniden dağılımını da beraberinde getirmektedir. Borçlar, tüccar ve esnaf sınıfına ekonomik canlılık sağlarken, mehir ödemeleri kadınlara mali güvence sunmuş, vasiyet bağışları ise dini-sosyal kurumları finanse etmiştir. Böylece Mirzaların serveti, kendi sınıf çıkarları kadar toplumsal dayanışma ve dini ödevler ekseninde de paylaştırılmıştır. Bu yapı, Kırım Hanlığının iktisadi düzeninde şer'i hukukun, piyasa dinamiklerinin ve feodal ayrıcalıkların bir arada işlediği karmaşık bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Enflasyon ve Reel Servet Analizi (1640-1760)

İncelenen dönem, Kırım Hanlığının Osmanlı ekonomisiyle entegre olduğu ve hem dış hem de içeride yaşanan siyasi ve malî gelişmelerin Kırım piyasalarına yansıdığı bir zaman dilimidir. 17. yüzyıl ortalarında nispeten istikrarlı olan fiyat düzeyi, 18. yüzyıl ortasına gelindiğinde belirgin bir enflasyonist baskıya maruz kalmıştır. Bu bölümde, Mirzaların Kırım akçesi cinsinden servet birikimleri ile aynı dönemdeki fiyat hareketleri karşılaştırılarak nominal ve reel servet gelişimi değerlendirilmektedir.

Aşağıda, 1640-1760 yılları arasında Kırım'da temel gıda maddelerinin fiyat endeksindeki değişimi gösteren bir grafik yer almaktadır. Endeks, 1640 yılını 100 baz olarak oluşturulmuştur:

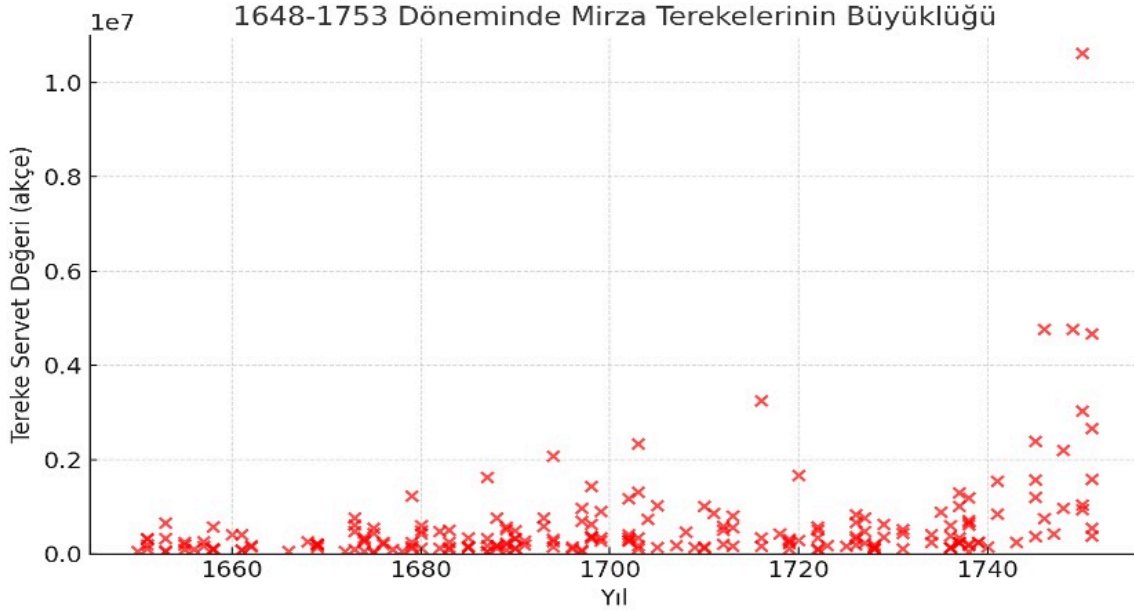
⁹Hamza Aktan, "Kismet", *DiA*, XXV, 496-498.

Grafik 3*Kırım Hanlığı gıda fiyat endeksi (1640-1760) (1640 = 100).*

Grafikten Kırım Hanlığının 17. yüzyıl boyunca göreceli bir fiyat istikrarı dönemi sergilediği, 18. yüzyılın başlarından itibaren bu istikrarın tedricen aşındığı bir dönemece girdiği görülmektedir. 1700'lerin başından itibaren görülen tedrici fiyat yükselişi, 1740'lı yıllardan sonra yerini keskin bir enflasyonist sürece bırakmıştır. 1760'lı yıllara geldiğinde ise fiyatların 1640 yılının referans seviyesine göre yaklaşık on beş katına ulaşarak zirve yapmıştır. Bu mali çözüme, Hanlığın siyasi çöküşünü de hazırlayan en önemli sebeplerden biri olmalıdır. Bu enflasyonist sürecin ortaya çıkışı, sadece bölgesel dengesizliklerle değil, aynı zamanda birbirleriyle etkileşim halindeki çok katmanlı yapısal ve mali faktörlere dayandığı söylenebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

II. Viyana Kuşatması sonrası devam eden uzun savaş süreci ve bilhassa 1736-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşı sırasında Kırım'ın Ruslar tarafından maruz kaldığı yıkıcı ve geçici işgal, tarımsal üretim kapasitesinde ciddi tahribata ve arz şoklarına neden olmuştur. Savaşın maliyetleri, yalnızca Hanlık bütçesi üzerinde ağır bir yük oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda ticaret yollarının kesintiye uğraması ve büyük ihtimal demografik/işgücü kayıpları uzun vadeli iktisadi durgunluğa yol açmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İstanbul merkezli Osmanlı sanayiindeki görece olumlu gelişmeler ve bu durumun tetiklediği Karadeniz bölgesinden daha fazla hammadde ve gıda talebi, Kırım ekonomisi üzerindeki yapısal baskıyı artırmıştır. Osmanlı merkezinin artan talebi, yerel Kırım piyasalarında spekülasyon fiyat artışlarına yol açmıştır. Hanlık yönetiminin, bu süreçte artan savaş masrafları, özellikle geleneksel gelir kaynakları olan yağma ve köle ticaretinin zayıflamasına bağlı azalan gelirleri ve özellikle iç mali ve idari krizi düşük ayarlı yeni paralar (akçe) basarak hafifletmeye çalışması, enflasyonun en doğrudan ve tetikleyici nedeni olmuştur. Özetle dış şoklar ve yıkıcı savaş ekonomisi, yapısal ticaret baskısı ve iktisadi bağımlılık ile mali ve kurumsal çözüme, Hanlığın ekonomik olarak felç olmasına neden olmuş ve bu olumsuz gelişme ilerleyen dönemde halkın muhalefetinin temelini oluşturarak siyasi çözüme sürecini hızlandırmıştır denilebilir.

Mirza terekelerindeki servet tutarları yıllar bazında incelendiğinde ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki grafik, 1648-1753 arasındaki 200 Mirza terekelerinin akçe cinsinden değerlerinin yıllara göre dağılımını noktasal olarak göstermektedir:

Grafik 4*Mirza terekelerinin nominal değerleri (1648-1753) (akçe).*

Grafikte her bir kırmızı çarpı işareti, bir Mirzanın ölüm anındaki tereke toplamını temsil etmektedir. Düşey eksen logaritmik olmayan (doğrusal) ölçekte akçe değerini göstermektedir. Bu dağılım, Mirzaların büyük çoğunluğunun (%90) tereke değerinin 1 milyon akçenin altında yoğunlaştığını, yalnızca az sayıda (%10) istisnai Mirzanın çok daha yüksek (1-10 milyon akçe civarı) servet bıraktığını ortaya koymaktadır. Özellikle 1740'lı yıllara ait birkaç tereke, 5 milyon akçe seviyesini aşan değerleriyle dikkat çekmektedir. Bu uç değerler, büyük ölçüde hanedan ailesine yakın konumda olup daha çok toprağa sahip ve ticaretle uğraşan Mirzaları yansıtıyor olmalıdır. Buna karşılık, grafikteki noktaların çoğunun 20 bin-500 bin akçe bandında toplanması, Mirza aristokrasisinin geniş kesiminin mütevazı ölçekli servetlere sahip olduğunu gösterir. Bu durum, aristokrasi içinde ciddi bir servet eşitsizliği bulunmadığına işaret eder.

Grafik 3 ve 4 birlikte değerlendirildiğinde, Kırım ekonomisinde nominal servet ile reel servet arasındaki makasın açıldığı anlaşılmaktadır. 1740 sonrası dönemde akçe hızla değer kaybederken, tereke kayıtlarındaki nominal tutarlar, enflasyon nedeniyle yüksek görünmektedir. Örneğin 1650 yılında 1 milyon akçe serveti olan bir Mirza, bu servetiyle belirli bir mal sepetini rahatlıkla satın alabiliyorken; 1750'li yıllarda aynı mal sepetini almak için yaklaşık 15 milyon akçeye ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Gerçekten de 1750'lerde tereke kayıtlarında 10 milyon akçe civarında servetle karşılaşılıyor olması, mutlak manada bir zenginleşmeden ziyade enflasyonist bir şişkinliğe işaret etmektedir. Nitekim fiyat endeksine göre 1640'tan 1760'a kadarki dönemde genel fiyat düzeyi yaklaşık 15 kat artmıştır. Bu nedenle, 1750'de 15 milyon akçe değere sahip bir Mirza terekesi, alım gücü bakımından 1650'deki 1 milyon akçeye tekabül eden bir reel değere sahiptir.

Enflasyonun Mirza sınıfı üzerindeki etkisinin çok yönlü olduğu söylenebilir. İlk olarak, toprak gelirlerinin reel değeri düşmüştür. Belirli bir arazi parçasından elde edilen ürün miktarı aynı kalsa bile, akçenin alım gücü azaldığı için Mirzaların eline geçen gelirin piyasa değeri gerilemiştir. Bu durum, küçük ve orta ölçekli toprak sahiplerinin ekonomik pozisyonunu sarsarken, elinde fazla emtia stoku bulunduran veya ticaretle uğraşan büyük Mirzalar nispeten avantajlı konuma geçmiştir. Zira enflasyon dönemlerinde mal varlığıyla servet tutanlar, parasal servet tutanlara göre daha az zarara uğrar. Bu bağlamda Mirzaların servet kompozisyonunu hatırladığımızda, nakde düşük pay vermelerinin bilinçli bir strateji olduğu düşünülebilir. Nitekim servetin ağırlığını arazi, köle, emtia gibi enflasyona karşı dayanıklı kalemlere kaydırmak, akçenin değer kaybından korunmak için kullanılmış olmalıdır.

Enflasyon süreci, Mirza sınıfı içinde de sınıfsal ayrışmaları görece derinleştirdiği söylenebilir. Özellikle hanedana yakın büyük servet sahibi Mirzalar, ellerindeki mal ve mülklerin fiyat artışından faydalanarak nominal servetlerini

büyütürken, kırsaldaki küçük servet sahibi Mirzalar aynı oranda zenginleşmemiştir. Bu durum, aristokrasi içinde zengin ile görece yoksul Mirza aileleri arasındaki farkı açmıştır. Ayrıca bazı Mirzalar, enflasyonist ortamda ticarete yönelerek servetlerini korumaya çalışmışlardır. Örneğin köle ticaretine, hububat ihracatına veya at ticaretine giren Mirzalar, para değerindeki erimeyi kâr marjlarını artırarak telafi edebilmiştir. Böylece Mirza aristokrasisi içinde geleneksel “toprak beyi” kimliğinin yanı sıra “tüccar-soylu” tipolojisi ortaya çıkmıştır. Bu gerçek, Kırım Hanlığı’nda ekonomik aktörlerin katı kategorilerden çıkarak daha karma rollere büründüğünü, feodalite ile kapitalizmin öğelerinin iç içe geçtiğini gösterir.

Yine enflasyonun bir sonucu olarak, Mirzaların borçlanma ihtiyacı artmıştır. Paranın sürekli değer yitirdiği bir ortamda nakit sıkıntısı çeken Mirzalar, faaliyetlerini sürdürebilmek için muhtemelen tüccarlardan veya sarraflardan borç almaya yönelmiştir. Nitekim tereke verilerinde borç ödemelerinin %49 gibi yüksek bir orana ulaşması, bunun bir kanıtıdır. Mirzalar, tüketim standartlarını ve askeri harcamalarını finanse edebilmek için kredi ağlarına bağımlı hale gelmiş de olabilir. Bir bakıma, enflasyon aristokrasiyi mali disipline zorlamış, ancak eldeki yapısal koşullar dahilinde çoğu soylu, borçlanma yoluyla durumu idare etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, 1640-1760 dönemi Kırım Hanlığı ekonomisinde nominal göstergeler ile reel durum arasında ciddi farklılıklar oluşmuştur. Mirza terekelerinin akçe cinsinden değeri 18. yüzyıl ortasına gelindiğinde daha yüksek görünmekle birlikte, bu yükseliş gerçek bir zenginleşmeyi değil, büyük ölçüde enflasyonun eserini yansıtmaktadır. Mirza aristokrasisi, servetini korumak için mal varlıklarına yönelmiş, para yerine mülk biriktirmeyi tercih etmiştir. Bu süreçte soyluların bir kısmı ticari faaliyetlerle uğraşarak yeni döneme uyum sağlarken, bir kısmı ise servet kayıplarıyla karşılaşmıştır. Kırım Hanlığının ekonomik yapısı, 18. yüzyılın ortalarında feodal temellerden çıkıp piyasa ilişkilerine dayalı bir modele doğru evrilmeye başladığı söylenebilir. Mirzalar da bu geçiş döneminin hem mağdurları hem de aktörleri olarak, değişime ayak uydurmak zorunda kalmışlardır.

6. Sonuç

Bu çalışma, Kırım Hanlığı’nda Mirza aristokrasisinin 17. ve 18. yüzyıllardaki servet yapısını ve sosyal profilini nicel veriler ışığında analiz etmiştir. Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri’ndeki tereke kayıtlarının incelenmesi, Mirza sınıfının demografik özelliklerini, ekonomik güç unsurlarını ve servet transfer mekanizmalarını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir:

Mirza aristokrasisi, Kırım toplumsal hiyerarşisinin tepesinde yer alan, ataerkil ve endogamik bir soylu sınıftır. Mirzaların büyük çoğunluğu tek eşli ailelerden oluşmakta; eşleri genellikle hanedan veya yüksek soylu aile kökenli “Sultan” unvanlı kadınlardır. Aileler, ortalama 2-4 çocuklu çekirdek yapıda olup, miras ve evlilik stratejileriyle servetin hanedan ve bu sınıf içinde kalmasına özen gösterilmektedir.

Mirzalar, Kırım coğrafyasına dağınık fakat hiyerarşik biçimde yayılmışlardır. Her bir Mirza ailesi genellikle kendi köyünde yerel bir güç odağı oluşturmakta, böylece hanlık toprak düzeni küçük ölçekli aristokratik mülkler halinde yapılandırılmaktadır. Bu desantralize yapı, merkezi han otoritesi ile yerel beyler arasında bir güç dengesi yaratmıştır.

Mirza servetinin bileşimi, klasik bir feodal bey zenginliğinden daha karmaşık ve çeşitli unsurlar içerir. Toplam servetin sadece yaklaşık dörtte biri toprak ve hayvandan oluşurken, geri kalanı köle emeği, ticari emtia, yapısal yatırımlar ve lüks tüketim malları şeklinde dağılmıştır. Bu durum, Kırım ekonomisinde feodalizm ile proto-kapitalizm unsurlarının iç içe geçtiğini; Mirzaların hem tarımsal üretimden hem ticari faaliyetlerden beslenen melez bir ekonomik kimliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Mirzaların ölüm sonrası servet dağılımında şer’î hukukun ve piyasa ilişkilerinin izleri birlikte görülmektedir. Tereke değerinin yarısına yakını borç ödemelerine ayrılmakta, bu da aristokrasinin kredi ağları ile bütünleşmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Öte yandan mehir ve vasiyet yoluyla servetin önemli bir kısmının kadınlara ve hayır kurumlarına aktarılması, İslam hukukunun ve toplumsal adalet mekanizmalarının işlediğini gösterir. Sonuçta Mirza serveti, sadece varislerine kalan bir miras değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerine dağılan bir kaynaktır.

18. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan parasal bozulma, Mirza aristokrasisinin ekonomik gücünü reel olarak aşındırmıştır. Nominal servet rakamları yükselse de enflasyon, soyluların alım gücünü düşürmüştür; özellikle durağan toprak gelirine dayalı Mirzalar zorlanırken, ticarete uyum sağlayabilenler avantaj elde etmiştir. Bu süreç, Kırım soylu sınıfını değişime zorlamış, kimilerini borçlanmaya iterken kimilerini yeni ekonomik roller benimsemeye yöneltmiştir.

Genel olarak Kırım Hanlığı örneği, erken modern dönemde merkezden uzak bir bölgede dahi aristokrasi ve ekonomik yapının statik olmayıp dinamik bir dönüşüm içinde olduğunu göstermektedir. Mirza aristokrasisi, geleneksel askeri-feodal ayrıcalıklarının korumakla birlikte, bölgesel ve iç ekonomik dalgalanmalardan etkilenmiş; servet birikim stratejilerini buna göre güncellemek durumunda kalmıştır. Feodalizmden kapitalizme geçişin sancılarını yansıtan bu bulgular, Kırım Hanlığının 18. yüzyıldaki kaderinin sadece siyasi ve askeri gelişmelerle değil, aynı zamanda iktisadi ve sosyal evrimle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Hakem Değerlendirmesi	Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Avrupa Birliğinin Horizon-MSCA-SE-2023 araştırma programı kapsamında yürütülen ORCA projesi (Proje no: 101182752) tarafından desteklenmiştir.
Teşekkür	Avrupa Birliğinin Horizon-MSCA-SE-2023 araştırma programı kapsamında yürütülen ORCA projesi (Proje no: 101182752) tarafından desteklenmiş.

Peer Review	Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support	Supported by the ORCA project (Project no: 101182752) conducted under the European Union's Horizon-MSCA-SE-2023 research programme.
Acknowledgements	Supported by the ORCA project (Project no: 101182752) conducted under the European Union's Horizon-MSCA-SE-2023 research programme.

Yazar Bilgileri	Fehmi Yılmaz
Author Details	¹ Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Göztepe Kampüsü Kadıköy-İstanbul 0000-0002-9800-5488 fehmi.yilmaz@marmara.edu.tr

Kaynakça | References

- Abdulgaffar Kırımî, *Umdet el-Ahbar*, haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.
- Aktan, Hamza, "Kismet", *DİA*, XXV, 496-498.
- Başer, Alper, "Kırım Hanlığı Tarihinde Mangıt Kabilesi", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2015, s. 75-98.
- Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XI (2013), 193-229.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin. İstanbul 2001.
- _____, VI, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2002.
- _____, VII, haz. Yücel Dağlı-Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2003.
- Fisher, Alan W., *Kırım Tatarları*, İstanbul 2009, s. 13-60.
- Golden, Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden 1992, s. 270-282.
- Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları tarihi): Değerlendirme-Metin-Tıpkıbasım*, haz. Alper Başer-Alper Günaydın, İstanbul 2013.
- Ibn Fadlan's Reisebericht*, haz. Zeki Velidi Togan, Leipzig 1939.
- Ivanics, Mária, "Enslavement, Slave Labour, and the Treatment of Captives in the Crimean Khanate", ed. Dávid-Géza-Pál Fodor, *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, Leiden 2007, s. 193-219.

- _____, "Die Şirin: Abstammung und Aufstieg einer Sippe in der Steppe." *The Crimean Khanate between East and West (15th–18th Century)*, ed. Meinolf Arens-Denise Klein, Wiesbaden 2012, s. 27-44.
- _____, "The Khan's Inauguration Ceremony among the Mongols and Turks." *Archivum Ottomanicum*, XXXIX (2022), 125-149.
- _____, The Number of Karaçi Beys in the Crimean Khanate, *Mongols, Tatars, and Turks in the Persianate World Essays in Honor of István Vásáry*, ed. Ferenc Csirkés-Benedek Peri, Leiden 2025, s. 124-164.
- İnalçık, Halil, "The Khan and the Tribal Aristocracy: The Crimean Khanate under Sahib Giray I." *Harvard Ukrainian Studies*, III/4-1 (1979-1980), 445-466.
- _____, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Cambridge 1995.
- Kafalı, Mustafa. "Cuci Ulusun'daki İl ve Kabileler Siyasî Roller ve Ehemmiyetleri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, II (1971), 99-110.
- _____, *Ötemiş Hacı'ya göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*. Ankara 2009.
- Kaňçal-Ferrari, Nicole, *Kırımdan Kalan Miras Hansaray*, İstanbul 2005, s. 3-39.
- Kefeli İbrahim, *Tevârih-i Tatar Hân ve Dağistan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerininindir*, haz. İsmail Otar, Eskişehir 2005.
- Kırım hanlarına nâme-i hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, haz. Uğur Ünal, İstanbul 2013.
- Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, Rusya Milli Kütüphanesi El Yazmalar Bölümü (ORRNB), Fond 917, No: 1/0-90; 3/49; 10/90; 13/51, 13/79; 14/27, 14/30, 14/47, 14/140; 20/13, 20/21, 20/27, 20/34, 20/43, 20/46, 20/56, 20/67, 20/69, 20/83, 20/92; 21/25, 21/56, 21/65, 21/80, 21/93; 22/5, 22/58, 22/63, 22/64, 22/66, 22/69; 23/5, 23/10, 23/24, 23/42, 23/52, 23/64, 23/68, 23/89, 23/115, 23/145, 23/195, 23/198, 23/204, 23/213, 23/217, 23/220, 23/239; 26/15, 26/18, 26/42, 26/43, 26/63, 26/77, 26/80, 26/84; 27/17, 27/26, 27/29, 27/58, 27/63, 27/66, 27/70; 29/13, 29/56; 30/65, 30/71; 32/6, 32/41, 32/46; 34/47, 34/52, 34/80, 34/108, 34/115; 35/6, 35/19, 35/20, 35/51; 37/27, 37/33; 38/4; 44/12, 44/17, 44/19, 44/22, 44/35; 45/17, 45/26, 45/28, 45/29, 45/31, 45/39, 45/52; 48/28, 48/58, 48/108, 48/115; 49/38, 49/43, 49/61, 49/62, 49/68; 51/27, 51/44; 54/7, 54/8, 54/12, 54/17, 54/19, 54/20, 54/24, 54/28, 54/29, 54/32, 54/34, 54/38, 54/47, 54/50, 54/66, 54/68, 54/70, 54/71, 54/78, 54/82, 54/83; 55/20, 55/29, 55/32, 55/38, 55/42, 55/53, 55/65, 55/66, 55/67, 55/72, 55/93; 56/29, 56/46, 56/60, 56/85, 56/96; 57/12; 58/3, 58/7, 58/23, 58/37, 58/64, 58/79, 58/87; 59; 61/28, 61/31, 61/55, 61/56; 64/12, 64/22, 64/26; 66/47; 68/6, 68/7, 68/9, 68/12, 68/19, 68/21, 68/26, 68/27, 68/28, 68/32, 68/33, 68/38, 68/43; 71/3, 71/15, 71/26, 71/47, 71/50, 71/53, 71/59, 71/60, 71/62, 71/66.
- Kırımlı, Hakan, *Geraylar ve Osmanlılar Kırım Hanlık Hanedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikayesi*, İstanbul 2022, s. 25-115.
- Kołodziejczyk, Dariusz, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century): A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*. Leiden 2011, s. 35, 59, 89, 93, 486-487, 575-576, 579, 675, 745, 887, 891, 950, 952, 960, 962, 986-987.
- Laşkov, F. F., *Krimsko-Tatarskogo Zemlevladieniya*, Simferopol 1897.
- Manz, Beatrice Forbes, "The Clans of the Crimean Khanate 1466-1532." *Harvard Ukrainian Studies*, II/3 (1978), 282-309.
- Memoirs of the Baron de Tott, on the Turks and the Tatars*, Dublin 1785.
- Ölmez, Zuhal, *Şecere-i Türk'e göre Moğol Boyları*, Ankara 2003, s. 48, 59.
- Pallas, P. S., *Reise in die südlichen Statthaltschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 und 1794*, II, Leipzig 1801, s. 355-357.
- Paşaoğlu, Derya Derin, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIII (2013), 147-190.
- Peyssonnel, Charles de, *Traité sur le Commerc de la Mer Noire*, Paris 1787, s. 272-273.
- Rashid al-Din, *Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols I-III*, çev. Wheeler M. Thackston, ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Cambridge 1998, s. 26.
- Schamiloglu, Uli, "The Qaraçi Beys of the Later Golden Horde: Notes on the Organization of the Mongol World Empire." *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, IV (1984), 283-297.
- Schamiloglu, Uli, "Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde." Ph.D. Dissertation, Columbia University, 1986.
- Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fî-Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)* haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020, s. 32, 87, 94, 97, 100, 103, 109, 123, 127, 167, 177, 216, 219, 264, 266, 293, 295, 300, 301, 335, 337, 346, 354, 375, 389, 392, 395, 408, 415, 420, 422.
- Skrynnikova, T. D., "Znachenie termina *garachu* v srednevekovoi Mongolii.", *VIII mezhdunarodnyj kongress mongolovedov, Ulan-Bator, 5-12 August, 2002g.: Doklady rossijskoj delegatsii*, Moskova 2002, s. 111-117.
- Smirnov, V. D., *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev. Ahsen Batur, 2016 İstanbul.
- Togan, İsenbike, "The Qongrat in History," in *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, eds. Judith Pfeiffer-Sholeh A., Quinn Wiesbaden 2006, s. 61-83.
- Trepavlov, V. V., *Istoriia Nogaiskoi Ordy*, Moscow 2001.
- Velyaminov-Zernov, V. V., *Izsledovanie o Kasimovskih tsariakh i tsarevichakh*, Sankt Petersburg 1887.
- _____, *Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, haz. A. Melek Özyetgin-İlyas Kemaloğlu, Ankara 2009.
- _____, *Kırım Yurtına Ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar, I-II*, haz. Faysal Okan Atasoy, Ankara 2017.

- Vinogradov, A. V., "Rod Sulesha vo vneshnei politike Krymskogo Khanstva vtoroi poloviny XVIv.", *Turkologicheskii sbornik 2005: Turkskie narody Rossii i Velikoi Stepi*, Moscow 2006, s. 26-73.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, "Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. Volodimir Melnik-Mehmet Alpargu-Yücel Öztürk-Muhammed Bilal Çelik, İstanbul 2015, s. 393-407.
- Yılmaz, Fehmi-Ahmet Cihan-Özlem Deniz Yılmaz, *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu*, Ankara 2021.
- Yılmaz, Fehmi, "XVII. Asırda Hanlık Başkenti Bahçesaray", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2015, s. 179-216.

